

AMI AZ ÖNÉLETÍRÁSBÓL KIMARADT...

Az *Önéletírás* arányait vizsgálva észre kell vennünk, hogy a Bethlen perbe fogása után eltelt tizenkét – vagy ha csak a mű végére pontot tevő 1710-es dátummal számolunk, hat – esztendő eseményei mennyire aránytalanul kevés teret – mindössze alig másfél nyomtatott oldalt! – kaptak a hatalmas opuszban.

Ez csak azt sugallhatja számunkra, hogy Bethlen a maga politikai pályafutását bebörtönzése után már lezártnak, folytathatatlanak tartotta, melynek eseménytelensége már nem adekvát tartalom e formához. Le-szűkült mozgástérben folyó egyhangú börtön-hétköznapjairól nincs mit mondania, kényszerhelyzetből fakadó befelé fordulásához, pszichikai élményeinek és folyamatainak kiírásához megfelelőbb forma az imádságé.¹

Ekképpen, ha élete alakulásáról, fő művében meg nem örökített napjairól s napfogyatkozásáról mélyebb ismereteket kívánunk megszerezni, óhatatlanul az erre legalkalmasabb műfaj, s egyedüli forrás, a misszilis levél segítségéhez kell folyamodnunk.

1704 – házának, a hazának s Isten házának oly siralmas esztendeje² – első felében még aktív Bethlen Miklós kancellár, néhány levél is rendelkezésünkre áll, az *Önéletírást* kiegészítendő, ez évből. Különösen kiemelkedő értékű közülük a *Columba Noé* – ahogy a bécsi iratanyag között található példányra Bethlen maga írta reszketeg kézzel: *Corpus delicti*³ – kíséretében Pano István kereskedőnek átadottak, a tervezettel közösen a bukás okozói. A Szentkereszti Andrásnak, valamint a G. Hamel-Bruyninxnek szóló levelek egyaránt fontos bizonyítékai voltak az ellene indított eljárásnak. Bethlen ellen szólt, s a gyanút fokozhatta és fokozta is, hogy még Szentkeresztinek sem árulta el a kézbesítendő iratcsomó tartalmát: a hollandiai magyar diákok állapotáról és sorsáról értekezik benne – írta neki.⁴

Ez évből aztán már csak a perével kapcsolatos levelezése, beadványai-védekezései egy részét ismerjük. Az országgyűlés, a gubernium – melyek Bethlen bűnösségét kimondani hivatottak – egyaránt megkapja a neki szánt kérelmet, s legfőbb ellenségéhez, Rabutinhoz is szabadulása végett fordulna 1704. július 7-én.⁵ Apor Istvánt és Haller Istvánt már a „halálra sentencziaztatott” Bethlen Miklós kéri, hogy tekintsenek el

korábbi ellenségeskedéseiktől, részrehajlás nélkül törekedjenek kegyelmi kérvénye mellett.⁶

Mivel szebeni fogsága (1704–1708) idején a levélfírástól is eltiltották, ez az önéletírásában is oly kevésbé megvilágított életszakasz levelek hiányában talán sohasem lesz alaposabban megismerhető. E közel négyéves időszakról ez idáig csupán néhány apró momentumot sikerült föllelni, ami egyébként rávilágít a gubernium tétovázó, erélytelen állásfoglalására is.

Wesselényi István naplójának segítségével e börtönének első pár hónapjának eseményei, a vele való bánásmód rekonstruálható. A rekonstrukció eredménye megegyezik azzal a néhány utalással, amely e korszakról az *Önéletírásban* fennmaradt.

1704. júni. 23. Az urak kéri a generálist, „hogy a Cancellariushoz had menyen Pap észt Felelte hogy inkább Ördögött bocsát hozzá, mintsem Papott, a Feleségétt is kérvén hozzá arra semmitt sem felelkt, a silbakott pedig meg engette hogy az ajtón kívül állyon ne belőll, Ugyan a Directornak is meg izente hogy úgy felellyen hozza mint Császár Árulójához, Ugyan ma akarván az kétt Itillő Mesterrel leveleitt fel hanyatmi...⁷

1704. júni. 28. „Ma reggel úgy tudtuk hogy fel hozzák Betlen Miklós Uramatt a Törvényre de mint hogy a melly nap az Evocationak Octavaja inclusive volna, nem ma, a mint sokak gondolkodtak felőllé, hanem holnap úgy mint Vasárnap volna, de Vasárnap sem rendi sem ideje nincsen, arra nézve hétfűre halasztatott, es így a kik ez mai napott felellmel várták sokak, azoknak irtoztato napok Hétfű lészen a ki ászt éri közzűlünk, Egyéb iránt tintátt Pappirossatt es egyéb requisitumokatt úgymint a Diplomatt Verbocit es Istvanfitt be adták, a mellyekből erőssen laborál es izeni is az Uraknak hogy mint olyan ember a kinek fejétt Joszágátt keresik bizony meg gondolhattják midocsa Confusus, úgy hogy sokat a kitt ir ki vonnya, viszont akitt hatul ir, előll teszi, a kitt előll ászt hatul teszi, mellyre nezve olly nagy momentumu dologra, nem egy kétt három nap hanem jó hoszszas idő kívántotik.”⁸

Az ítélet meghozatala után jegyzi fel Wesselényi, hogy Rabutin ki akarta végeztetni Bánffyval a volt kancellárt, de ő azzal hártotta ezt el magától, hogy nincs rá parancsa, Bethlen sorsa a császár kegyelmében áll. *Szeptember másodikán* úgy hallja a naplóíró, a császár megtiltotta a generálisnak, hogy Bethlennek baja essék. „Az mikor pedig a Betlen Miklós dolgáruul való parancsolattya el érkezett volna, ászt mongyák hogy a levelett a földhöz csapta s ászt mondotta hogy meg gondolám, hogy így járok vélle, de ezek az Urak engem csak orromnál fogva hordoztanak.”⁹

November 26-án pedig azt jegyzi fel naplójába, hogy Bethlen felesége, Rhédey Júlia arról panaszkodik: semmit sem tud az uráról, talán beteg, mert a beküldött ételből alig hiányzik valami.

Ezután egy ideig hallgat a diárium a rab úr sorsáról, majd csak *1705. május 29-én* találkozunk újra nevével: „Nyavallyás Betlen Miklosné

Aszszonyom solicitálván hogy az Urához had mehetne Pap bé az Innepre, minthogy még éccemél többször meg nem engedték, de a Generál semmiképpen meg nem engedi a melly igen ritka példa szörnyű es hallatlan rabság illy testi és lelki éségben tartani illyen embert, az Aszszony nyavallyás elegett zúgolódik hog Décrétumot mitt hoztak el bocsátásáru, csak hogy el titkollyák &c. Kivel magát emésztí az Vrának semmi hasznót nem téssen véllé, sőt inkább kárt, es szorosabb rabságot.”¹⁰

Ugyan ez idő tájt Rabutin és Bánffy György beszélgetésében is terítékre kerül Bethlen sorsa: „Ugyan az Úr a Generálnál fen létében, hozodott elő Betlen Miklós Uram, kérdvén a Generál az Úrtul, ha nem jött é valami irás felőle Bécsbül, kire mondotta az Ur hogy nem jött semmi, az után kérlette menyí ideje volna már rabságának, az Úr mondotta hogy a múlt héten el múlt esztendeje, mellyre mondotta hogy van három hoolnapja hogy eszében sem jutott, kire az Úr mondott, hogy maga az ablakról oda láthatna a Generál az ablakra a hol fogva van, es ez lött vége a beszédnek, szörnyű rabság a kitt, ászt sem tугyák élé meg holt e? vagy miképpen van az oltátul fogva, mert ászt ember nem láthattya.”¹¹

1705. júl. 19-én – miután két héttel korábban meghallotta a császár halálának hírért, „Szingén akkor évet ebédet, elhajította a késít, és azt mondotta, hogy: No hát én is odavagyok. És azóta nem is igen ött búvában” – bár a levélírás meg volt számára tiltva, „Betlen Miklós Uram mongyák hogy irt volna plajbárcal egy kis pappirosra a Commendáns engedelmebül a Feleségének melyben írta hogy a Császárt meggyászollya fekete köntöst csináltatvänn magának, az Aszony ü maga pedig el felejthetetlenül örökre meg gyászollya, azonban valami könyvekett is kéretett bé hogy olvassa öket.”¹²

1705. aug. 7-én a naplókészítő feljegyzésre érdemesnek találta: „Acton Uram hozta le Betlen Miklosné Aszszonyomnak egy memoria-lissat, mellyben írta hogy nem lévén semmi subsistentiára való médiuma, segicse a Generál valamivel, azomban az Urához is bocsássák bé, hadd mehessen hozzá; Mellyre a General úgy replicált, hogy izenye meg a Gubernium neki, hogy felesen lévén itt olyak akik eő Felségétt szolgállyák, és szolgálattyát promovéalni kívánnják, eő csak azoknak succurálhasson, felejtí azoknak gazdálkodni a kik meg ez Országott is az ú Felsege hatalma alól el akarták szakasztani, azért csak élhessen a mint élhett es tülle semmit is ne várjon: Hogy pedig az Urához bé mehessen, a mint hogy eddig is nem lehetett, úgy ez után is abban mód nem lesz...”¹³

Bethlen a testi-lelki börtönben szenvedett, ez év szeptemberi feljegyzések tanúskodnak erről: *Szeptember 17.*: „Betlen Miklosné Aszszonyom fel küldötte az Ura Cipojátt menyit ött benne, a melly nem evett volna 4 falatnál többet, kéretvénn az Uratt hogy bár csak ászt tudhatná meg hogy talám beteg az Ura, hogy nem eszik.” *Másnap*: a „General meg engette hogy a melly inassa Betlen Miklós Uramnak maga mellett volt egész rabságában es most halálosan meg betegedvén oda bé ki vitték

onnan es mást vittének bé helyette, észt pedig meg izente Betlen Miklós Uram hogy Gyógyitássá az Aszszony, ez az inas ászt mongya hogy anni a sok féreg a házban a kiben vadnak minthogy az ablakot sem engették meg hogy meg nyissák a nagy rekkenőségben, hogy a mólý is mind meg eszi rajtok a köntöst olly szörnyúségben vagyon a szoros rabságban.”¹⁴

1705. szeptember 19.: „Betlen Miklós Uram meg betegedett es az rab Házbul ki hozott inassa beszélíli hogy a mikor meg sententiázták volt az Urát es vissza vitték a Rabházban miképpen panaszkodott Csuti Dezmassanak es mint kezdett imádkozni, attul félt ha ágyában ölik meg es meg hadta az inassának, hogy ha el talál alunni ecaka fel kölese, ne találtassék készületlen, viszont ha ű el alszik az inas, amazis fel költi ha valami zördülés leszen ecaka, menyitt olvas Énekel imádkozik, akkor pedig harmad nap múlva micsoda szörnyű szív fogás es nagy nyavallya jött volt reá, a mint maga is mondotta volt mikor eccer Zilahi Uramat hozzá bé eresztették volt, hogy az Őrdögnek micsoda szörnyű kisirtetit bocsátottá volt Isten reá, hogy ha még eccer ez reá jű soha el nem szenyvedheti annak utána pedig mint akadott külömb külömb vigasztalásokra a Bibliában az Istennek lelke által, es mint olvasta az inassának, ászt mondván nézd meg fiam mire találtam es elötte olvasván úgy vigasztalta magátt, Ászt is beszélíli hogy a mint bé van vonva az ház szőnyegekkel akiben fogva van mondotta az Úr hogy hiszen káros ászt a szőnyegett hogy itt étetik a mollyal, annak akié mert hiszem ha aranyal volna is a fal bé vonva csak ugyan rab vagyok én es sémi hasznom nem volna benne, Az mikor pedig a Császár halálátt meg hallotta volna, azon szörnyen busongott es siratta, a mikor pedig az Apor halálátt meg hallotta, azon is sirt ászt mondván szegény Komám, az Isten bocsássá meg neki sok fele gonosz cselekedetett, az el múlt télen pedig olly hidegett szenyvedtenek ászt beszélíli, maga nappal fel öltözvén a dolmányon felyül a japonikájátt azon fellyüll a hosszu vadászó mentéjétt fel vötte s meg se hagyott tűzett rakni mikor fájok volt is ászt mondván ne rakj mert ha el fogy a fa a feleségemnek meg mongyák es többett küldenek, de ha lesz itt fa nem küldenek, had maragyon inkább a gyermekeknek tudom nekik is szűkön vagyon, az inas pedig az mentén fellyüll Pokrocátt köpenyegjétt fel vette es úgy jártának a házban, Ászt is mondotta hogy egyebett semmitt nem kíván hanem hogy ebbül a rabságbul ki menekedgyék es meg láthassa Feleségétt gyermekétt azontúl ha Istennek úgy teccik Őrömel meg hal, most hogy meg betegedett az inas maga kente a Torkátt az Úr, a meg mon-dotta, hogy ne cselekegye, de ászt mondotta meg érdemled édes fiam, meg is izente hogy az Aszszony gyógyitássá.”¹⁵

Csak *1706 októberéből* vannak az első konkrét adataink, hogy a család határozottabban megmozdul Bethlen Miklós helyzetének megváltoztatása s a rab kiszabadítása érdekében. Theodor Ottó Salmot kéri Rhédey

Júlia, hogy járjon közben a császárnál, és a Bécsből Szebenbe induló legközelebbi gyorspostával császári utasítással parancsoltassa meg az erdélyi guberniumnak és a szebeni parancsnoknak (Rabutinnak ugyanis hiába parancsoltatott), hogy a foglyot eresszék ki a szigorú őrizetből, és a megfelelő biztosíték mellett bocsássák a császári udvarba.¹⁶ A császárhoz *október 7-én* intézett kérvényének kivonata szerint 2 éve és 4 hónapja szomorkodik ártatlan férje szigorú fogsága miatt, ki fegyveresekkel körülvéve nem érintkezhet sem a lelkésszel, sem a családjával, barátaival. Szabad levegőre nem viszik, az ablakot nem lehet kinyitni, a vécé bent van, ezért szörnyű a bűz, ruhája, ágyneműje megrothadt. Kéri a császárt, hogy szabadítsa ki férjét ebből a szoros fogságból, vitesse a császári udvarba, ahogy Rabutinnak nemrég megparancsolta, de ez a parancs nem hozott változást, részben azért, mert Rabutin akkor nem tartózkodott Erdélyben. Mivel most sincs ott, a császár parancsolja meg a szebeni parancsnoknak, hogy Bethlen Miklóst késelem nélkül küldje a császári udvarhoz, vagy ha a jelen helyzet ezt nem engedi, enyhítse fogságát és eressze házi őrizetbe, ahonnan majd az udvar elé járulhat ítéletre.¹⁷

Feltehetőleg e mozgolódás eredménye, hogy Tarczali Zsigmond még *e hó 24-én* ezt írhatja Teleki Sándornak: „Isten segedelmébül, és Kegyelmes Vrnk eö Felsege kegyelmességébül Eö Felsege kegyelmes második parantsolatival (mivel az első Kleinburg Vram Aradrul vissza hozta) im én leküldöttem údgy hogy választis hozzon, Zöld Adam Uramat, Eö Felsege az Commendánsnak meg parantsolta, hogy sokat szenyvedet Méltóságos Cancellarius vrat öt Nagat, sub custodia tartsa udgyan, de úgy, hogj merito de Aresto conqveri non possit, míg alkalmazosság lesz, hogy eö Naga ide Udvarhoz fel jöhet, mellyben hogy alkalmazosságot keressen meg van masodsoris parantsolva Meltosag. Rabutin Generalisnakis. A Guberniumnak penig hogy az Eö Felsege Parantsolatlyának effectumára vigyázzon. Eszt már kgltek idgj tudván cum quatis amicis consultalkodgjék, és magávalis az szegény vrral, mitsoda modalitással lehetne mentül hamaráb ide vdvarhoz az vrnak eö Naganak jüni, kezeségenne vagj hogj? ha kezeségen, kik lennének a kezesek, s mi formán? modot találván penig Nagtok kgltek mellyel praeveniálhatna az M. Rabutin vr dispositioját, mingyárt irjon fel ide eö Felsegének, semmit nem cunctalodván, mert valamint adventus Cancellarii suae Majestati placet, ita certo placebit modalitas quam adventus citius fieri poterit: Sapienti pauca.”¹⁸

Ha Wesselényi István naplójához folyamodunk ismét, látjuk, hogy mindezek ellenére nem történik lényeges változás Bethlen sorsában az elkövetkező hetekben.

1707. január 5-én írja: „Azomban Betlen Miklós uramnak cipójárúl és borárúl vévén eszében az felesége, hogy beteg. Feljöve azért az asszony az úrhoz és térdén állva könyörge, csókolván a lábát az úrnak, hogy

izenjen a kommandánsnak, hogy külgön be hozzá és láttassa meg. Na doctort kell-é békülden. Melyet midőn az úr elkövetett volna. estve aszt izené az úrnak a kommandáns, hogy ű beküldte a strásamestert és megláttatta, de aszt mondotta, hogy néki nem kell és mit is csinálna ő a doctossal és néki nem kell sem enni sem innya. Mely izenetit a kommandánsnak az úr estve az asszonynak megizené, követé még is az asszony az urat, hogy hadd mehessen bé Köleséri uram hozzá, efficiálja az úr a kommandáns előtt. Némelyek vélekednek úgy is, hogy talám meg is holt nyavalyás, csak hogy nem mondják meg, hogy az asszony ne tudja meg.”¹⁹

1707. január 13.: „Ugyan ma béküldvén Zöd Ádám két decretumot, egyet a Guberniumnak, mást a kommandánsnak szólót, melyet szegény Betlen Miklósné asszonyom mingyárt hozza fel az úrnak, kibem megírják, hogy a kommandánsnak is küldött úfelsége parancsolatot, hogy a feleségét Betlen Miklós uramhoz hozzá bocsássák és a papot is. Azomban a generalnak is parancsolt úfelsége, hogy felkísértesse Bécsbe, melyre is az úr az asszonynak úgy resolvált, hogy holnap öszvegyűjti a Guberniumot és végeznek felőle. A másik decretumot pedig mingyárt vitte fel a kommandánshoz az asszony, és az urat is kérte igen, hogy ne halassza a dolgot. Akárki gondolhatja, micsoda öröme volt szegény asszonynak.”²⁰

Rhédey Júlia azonban csalatkozik reményeiben: „A kommandáns nem hogy bebocsátotta volna az urához, de még magához sem admittálta a kommandáns. Ma azért feljött és a gyermekit is felhozta magával, hogy azokat is bevigye az apjokhoz. Az urakat is azért az úr felgyűjtven vagy hívatván, a decretumot elolvastatá előttök. Azután pedig Naláci Lajos secretarius által a kommandánsnak szóló decretumot is felküldék, melyet az asszonynak megizenvén, mingyárt fogta magát és ismét felment a kommandánshoz, hogy szemben légyen az urával, minthogy ott a kommandáns házánál vagyon fogva az ura egy házban, és a gyermeket most is felvivé, de a kommandáns most is be nem bocsátotta, hanem csak re infecta jött le az asszony. Naláci uramnak pedig aszt felelte, hogy meglátja, mit parancsolt úfelsége, és azután izen az uraknak felőle is. Minthogy délután izené az úrnak, hogy úfelsége aszt parancsolja, hogy az asszonyt és a papot bocsássa bé hozzá, csak azokat is úgy, hogy mindenkor egy német tiszt jelen légyen, amikor beszélnek egymással. Ma pedig az asszony a gyermekit is felhozta volt, és officialis is nem volt jelen, akit béküldjön véle, azért nem bocsátotta bé. Ezért csak izenje meg az asszony, holnap hány óraker akar bemenni az urához, holnap magát és a papot is bebocsátja, csak izenye meg, amint hogy el is hiszem nem halasztja nyavalyás asszony sokára, holott már elmúlt három esztendeje, hogy nem látta az urát, és valami hírt is alig halhatott felőle, sokszor csak aszt sem tudta, ha él-e vagy megholt légyen.”²¹

Vége 15-én megtörténik találkozásuk, azonban a királyi parancs ereje ellenére is csak nagyon nehezen! A kommandáns a gyermek bebo-csátása elől mereven elzárkózik – az nincs a dekrétumban –, s Rhédey Júlia elé is akadályokat szeretne gördíteni: talán a kurucuk küldték be a dekrétumokat. Végül azonban „admittálta is az asszonyt a papjával együtt, egy tiszt is lévén jelen, aki hallgatózván, hogy mit beszéltek, meg gondolhattya pedig akár ki, micsoda elámulással volt szegény rab úr, mikoron elsőben meglátta feleségét, akit több három esztendejénél hogy nem látott.”²²

Rhédey Júlia betegen találta férjét, „hagymáz hideglelésben”, s család-i diskurzusukat a német tiszt irányította!

E hónap végén még kísérlet történik arra, hogy a beteg foglyot alkal-masabb szálláshelyre vigyék, s családját beengedjék hozzá, Tige báró ez utóbbiba bele is egyeznék – Teleki Sándorné Bethlen Júlia kivételével –, de a kommandáns „ászt adá válaszul, hogy ű már megunta az asszony sok alkalmatlankodását, azért ű tudja mit parancsolt néki úfelsége, és ha ezzel megelégszik az asszony jó a jó, ha hol nem, azután magát sem admittállya az asszonyt...”²³

Hogy Bethlen Bécsbe szállítása késik, valószínűleg nemcsak a kato-nai önkénynek, a Bécs és Erdély közötti bonyolult közlekedésnek tulaj-donítható, hanem a Rákóczi-diplomáciának is szerepe lehet benne. Erről győz meg Pekry Lőrinc *1706. november 29-én* II. Rákóczi Ferenchez írott levele is: „Alázatosan akartam Nagysághod értésire adni: Zöld nevű Bethlen László szolgálja, az ki Bécsből ki szokott Szebenben járni, ujjalag az vajdánál van Havasalföldében. Sok levelet hozott Szebenben. Úgy veszem eszemben, az Bethlen Miklós gratiája színe alatt azt akarná Vajda Uram ki lopatni Szebenben secretariussa által, kirül az posta által irtam vala Nagysághodnak. Ehhezkipest nem lehet semmikippen meg engedni, hogy ki mennyen. Úgy beszélte az Vajda, hogy ujjólág Nagy Szombatban az Anglus és Hollandus követek ki jöttek, de nem az régiek. Négy holnapig való armistitiumot kíván az császár, és az bé-kesség minden bizonnyal az magyarokkal meg lesz. Erdélyt Nagysá-ghodnak engedik de qualificative. Ezeket nekem az Szpotár izente, az ki ugyancsak jó akarója Nagysághodnak s az igrnek, nem színes mint Vajda Uram. Ezeket kötelelessigemnek tarottam Nagysághodnak megh imom, az Bethlen Miklós szabadulását is, vagy fel vitetését. Most bizony a tracta reminségéért vinnék fel, hogy az ő Noé Galambjával ágat vitetnének, az korszó vizével öntözödhetnének. Káros ember lenne eő a mi részünkről, ha most fel vinnék, hadd üljön ott, az míg az békesség vagy meg forr, vagy el bomlik.”²⁴

Egy év múltán pedig Thorockay János arról tudósítja Károlyi Sándort, hogy hamisan költötték Bethlen halálhírét, „az melly Ember Havasely Földéből iött hazudott mert Betlen Miklós nem holt meg Capusi Uram Betlen Miklosnenál volt szálláson. Sárpatakit fel küldöttek Becsben,

az Páristák kevényák Haller István Uramat Gubernátornak, az Szászok Apafit az Calvinisták Betlen Miklóst kevényák ez bizonyos.”²⁵

Am Bethlen gubernátorsága csak kívánság maradt, Tarczali 1708. január 4-én arról ír, hogy február 29-én kezdődik a magyarországi országgyűlés, s „Ha addig sem szabadul meg a szegény úr, akkor az országot kell requirálnunk, kiis instalván nem kétlem eö Felsége condescendal kérésekre...”²⁶

A „szegény úr” azonban addig sem szabadult meg, hanem május elsején indultak vele Bécs felé a fegyveres kísérők. Július 18-án érkeztek a császári fővárosba, ahol megengedték, hogy fogadott szállásán lakjék, „egy gefreiter, három soldat” őrizze, Tarczali véle lakjon, inas, szakács szabadon ki és be járhasson, s ami a legfőbb: „ténta, papiros, posta és minden írás, izenet, levél jövése, menése szabados légyen”.²⁷

A bécsi évek legkorábbra datált levele, amelyet jelenleg ismerünk, 1708. augusztus 14-én kelt, s ebben arra is utal, hogy felszabadult a levélírás tilalma alól. De ugyané levél számol be arról is, hogy már korábban írt Rhédey Júliának – bár Bethlen szokásait és a postai viszonyokat ismerve valószínűnek tarthatjuk, hogy az ugyanaznap írott részletes levélre utal.²⁸

E tájt írt levelei, miként Tarczalié is, még igen reménykedők, a hamari szabadulás gondolatkörének jegyében fogantak. 1708 novemberében a levélírás lehetősége mellett „rövid nap tellyes szabadulásomotis remenlem”, s az év hátralevő részében hangneme már nem változik. Hamarabb is „kieresztettek volna ebből a kaliczkából” – de a szüret elvonta a bizottság embereit ügyének folytatásától, most viszont a téli idő behajtja a szüretelőket, „kevés nap véget vet dolgomban egészen jól” – írja Erdélybe.²⁸ Szinte a naivitásig hisz a jó ügy győzelmében, hol egy tisztviselő köszvényének, hol pedig egy titkár ajándék-ösztkélő halogatásának tulajdonítja szabadulása késedelmét: „Világ szerentis úgy hiszem rövid nap mea Bona Causa triumphabit, szinte bele farad mar a` Sátán es a Világ az en üldözéseembe. Szinte egygy holnapja hogy az en dolgomra rendelt Commission el végződött az en dolgom. Egy Secretarius halogattya tsak az Referada irast a Csaszarnak, talam ajándéket vár, de mind Isten dolga Minél későbbén annal jobban szabadulok, tsak a Feleségem goromba busulasat szánom.”²⁹ Egyre jobban erőt vesz rajta az *Önéletírásban* is megfigyelhető sztoikus életérzése, saját sorsáról a Teleki, Rhédey és Bethlen családok ügyeinek bécsi képviselőtére, hazája és vallása ügyvitelével való elégedetlenségére terelődik a figyelme.

1710-ben csak egyszer tesz említést eljövendő szabadságáról, s legközelebb majd 1711-ben, az új császár beiktatásától remélheti, hogy „Isten meg meg engedi látnom kgyteket”.³⁰ Egyben kéri, hogy újfent instáljanak mellette a kínálkozó alkalom okán. Annál inkább bízhat szabadulásában, mert kiderült, hogy csak a „Galambot”, a *Columba Noét*

róják fel vétkeül, s azt sem annyira megírása miatt, hanem hogy miért nem a császárhoz fordult a tervezettel, mint tette annyiszor korábban, miért a holland és az angol követhoz küldte. Bethlen hadakozik igazsága és ártatlansága mellett, s azzal érvel, hazája, vallása, nemzete s a császár és szövetségesei javára törekedett. Írással, tollal küzdhet csak, köszvényesülő ujjainak engedetlensége azonban nagy akadályt jelent. Egy esztendő leforgása alatt tíz konc papírost is megtöltött soraival: „Egy reszet most be kültem a Professoroknak. Irtam igassagom oltalmazasara valo sok memorialet, Nagy halom, Nagy rakas ez. Az en Imad-sagimot sok üldözések alá vettetett vilagi Eletemet, de ennek meg hiya vagyon egy keves.”³¹ Érdekes és ez idáig egyedülálló említése ez levelezésében az *Önéletírásnak*, *Imádságoskönyvének*, de arra is következtetni enged, hogy az ismerteken kívül még számos – az utalásból meghatározhatatlan jellegű, de bizonyára védekező célzatú – írása készült rabsága ideje alatt. – „...de nem irtam Galambot ne felly töle” – jegyzi meg kissé önironikusan, az előzményekre és a körülmények hatalmára is találóan utalva. Bethlen Miklós halálakor irományait is lefoglalták, gyanakodtak ugyan antikatólikus kicsengésű iratokra, s a hagyatékot cenzúráztatták teológusokkal is, ám e vizsgálat eredménye, a lefoglalt és a család tulajdonába később visszakerült iratok aránya nem ismeretes.

1711 szeptemberében erdélyi látogatója érkezik Bethlen Miklósnak, s e látogatás következményeként újabb, nem várt diplomáciai beavatkozás lehetősége csillan fel. A felsőbb országok egyetemeire igyekvő protestáns diákok nem kerültek el a bécsi rabot sem. Így történt, hogy ifjú Pápai Páriz Ferenc még ajándékot is – apja akkor megjelent *Pax Crucis* című könyvét – vihett nekí, s „Bethlen Uramis örült az könyvnek”.³² E látogatás alkalmával Pápai peregrinációs albumába Bethlen a következő sorokat írta be:

Per multas afflictiones oportet nos ingredi in Regnum Dei. Act. 14. 22.
In se quotidie experiens scripsit, magnis Mundi
honoribus indutus & exutus, vano titulo Comes
Nicolaus de Bethlen Anno Salvatoris nati 1711.
Scribentis aetatis 70mo. Captivitatis Dei 8tavo.
Viennae 21. Septbr.³³

S amikor ezt az album-beírást meglátta Halléban Schardius konzisztórium tanácsos és a hallei református egyház igazgatója, „tőlem minyárt tudakozta, hogy micsoda rab Úr az, és in quo statu légyen. Amint tudtuk, Sérczi urammal együtt (ki is harmadnappal ezelőtt Hollandiába indult) declaráltuk a dolgot, melyet nagy commiseratióval hallgatott, és azt mondotta, hogy jut eszébe, hogy Danckelmann uram (ki is most itt lakik Hálában) beszéllette volna egyszer az Őnagysága dolgát, Bécsben lévén akkor, amikor az Őnagysága szebeni processusa az udvarnál fenn forgott. De ők azt gondolták, hogy vége vagyon azon processusnak az Úr Őnagysága consolatiójával, márpedig értvén az Őnagysága

hosszas rabságát, intimálta nekünk, hogy írjuk meg Bécsbe, böggj 23 még de tempore esset és olyan instantiája által reménlene az Úr Berlínből valami kevés consolatiót magának, ha Őnagysága consultumnak aránza, küldje által az instructiót kezébe, ő Danckelmann urammal együtt cum assistentia aliorum religiosorum Berolinensium fideliter procurálja. Így lévén a dolog, adja elméjére Kegyelmed Őnagyságának a Schardius uram istenes szándékát, és ha Őnagysága több rosszat nem lát benne messzelátó elméje szerint, declarálja hosszas nyomorúságát, írván à parte Danckelmann és Schardius uraméknak, benne fogyatkozás nem leszen” – írja levelében valószínűleg Tarczalinak ifjú Pápai Páriz, s hozzáfűzi még: „Adja Isten, ne kívántassék szolgálatjok, jó intentiójok ugyancsak méltó becsületre.”³⁴ Nincs közelebbi tudomásunk Danckelmannék közbenjárásáról, de Bethlen jóakarója lévén – „szeretett, becsült engem ez az ember igen; mikor elbúcsúztam tőle, könnyezve csókolt meg”, jegyzi fel róla Bethlen még 1690-ben –, elképzelhető a diplomáciai kapcsolatfelvétel.³⁵

Feltételezhetően az 1712-es koronázás körüli szokásos amnesztiának is lehetett szerepe abban, hogy 1713. szeptember 20-án végre változás állt be sorsában: reverzális ellenében felszabadult az őrizet alól, jóllehet a császár engedélye nélkül sem szállását, sem Bécsset nem hagyhatta el.³⁶

Ezt követően 1716 márciusáig, felesége haláláig még csak említés sem történik levelezésében az Erdélybe való visszatérésről. S mint tudjuk, e tragikus eset sem szolgáltatott kellő indokot arra, hogy – akárha időlegesen is – hazaengedjék.

Tarczali Zsigmond egy fennmaradt, 1715 első felére datálható levél-töredéke viszont megőrizte számunkra e kérdéskörnek egy fontos adalékát. E közvetett forrásból szerezhetünk tudomást arról, hogy a Bethlen család a problémát továbbra is napirenden tartotta; olyan részletekre is fény esik, amelyekről eddig nem tudtunk. „A Mélt. Úr Hazájában való botsátásának kérését a mi illeti – írja Tarczali Bethlen vejének, Teleki Sándornak –, en arról magamis sokat, sokszor gondolkosztam, nemis találok én abban lehetetlenséget, mellyért bizonyos circumscriptionokkal meg nem lehetne; Kérésének módgyát idgj gondolnám jobbnak, ha a^o Mélt. Asszony és egészsz Háza, a Nemes Statusokat alázatos Memorialissokkal requirálnak, cautiot és minden securitast igirvén, tsak hátra lévő napjainak végzésére való haza botsattataaert a Szegény Úr mellett intercedalni és Memorialisokat (ad Caesarem) vadgj raepresentalni vadgy tsak recommendalni méltoztatnának. Ha penig ehez nemelly impedimentumok miat eő Nagok nem bizhatnának követnek a szerint in sine strepitus magok, és a méltóságos Bethlen Familia, és tsak küldenék kezemben a^o Memorialist én tudnám mint kén promoteálni, fel lehetne aztis tenni, hogy ha Erdélyben nem bár tsak Husztra botsátanak. A kérés szabad azért senkit meg nem büntetnek, a^o mint iram talam Isten effectumatis adna, De ez az Urnak magának nem tetzik

semmikeppen vélem megis tiltotta az Aszonnak; aszt mondja ha küldenek sem merne haza menni mert ujjab veszedelemben ejtenek, meg vallom, tudván az Úr természetit magam sem tudom, lehetneé az illy abstractiohoz tselekedetit és szavait eö Naganak alkalmaztatni, hogi balra ne vinnek? Itt látom inkább járnai az Úr elméjét ha az Aszszony fel jüne ide eö Nagához..."³⁷ Mely kívánsága gyakran hangzott el vecsernyekori könyörgésében: „Ha rabságomban is, hadd élhetnék feleségem jelenvaló vigasztalásával, dajkaságával e megkeseredett vénségemben maholnap rám omolható betegségeimben és halálomban.”³⁸

Volt már szó róla, hogy a bécsi évek egyhangú napjainak belterjes eseményeit nem méltatta Bethlen a megörökítésre. Aki eddig oly hatalmas erőfeszítéssel dolgozta fel élete, tettei történetét, leveleiben rendkívül szűkszavúan szól önmagáról, élete folyásáról, körülményeiről. Egyegy gondolattal utal egészségi állapotára, amely világ csudájára méltó, egy ízben pedig külső ábrázatáról írja meg, szinte portrét küldve, hogy az a szebenihez képest mit sem változott. Tolla minden energiáját leköti viszont gazdaságának, családjának távigazgatása, ezért gyakran mindenes ügyvivője, egyetlen bécsi támasza, Tarczali Zsigmond leveleihez kell fordulnunk, hogy pontosabb képest kaphassunk Bethlen élete könyvének e megíratlan zárófejezetéről.

Immár beletörődve sorsába, elfogadva a változtathatatlant, sztoikus nyugalommal, az áhított „békesség tűrés”-sel viseli el a száműzetés terhét. „Lelki örömben” él, az isteni gondviselésnek tulajdonítva mindazt, ami őt érte. Látomásai támadnak, melyektől „fogva énbennem az Istenben való bizodalom, hűt, reménség, békesség tűrés, Isten akaratján való megnyugovás, engedelmesség, alázatosság, hálaadás, egyszóval minden lelki ajándékok az én nagy vigasztalásommal szemlátomást nevedtek s nevednek naponként.”³⁹

Ebből a talán *pietista* életérzésből, világlátásból – melyre nagyon jellemzőek a „vecsernyekori könyörgés”, *A léleknek Istennel, magával és a testével való beszélgetése* sorai – „Az en Vensegemnek remenlett Dajkaja Coronaja”, Rhédey Júlia halálhíre zökkenti ki, hogy aztán még mélyebbre sülydedjen benne. Vesztesége feletti fájdalom olyan nagy és súlyos, hogy kozmikussá tágítva, a barokk végleteket mozgósítja a próféta nagysága és önmaga semmisége közötti hasonlatban. „En az en el kabult keserűségemet kezelnai sem tudom, nem hogy ki mondani tudnam. Szörnyű keserves pelda Ezechiel 24. 15. & seq. En nem vagyok Propheta Gane vagyok. De ennyivel keservesebb az en dolgom Ezechielenel. Velle az Isten beszellet Felesege halala okatis meg mondotta, es hathatosan vigasztalta. Azonba ugyan tsak maga temette el. Ez ennekem egyyk sints, mind azaltal mivel hogy ennek előtteis biztattak, hogy könnyebbíteni fogjak ezt az hazi Arrestumot, ugy hogy szabadon jarhassak a Varosba s a Varosonn kívülis valahol szeretem. Ehhez kepest most akarom eö Flsgt supplicálni, hogy Temetes es Arva Hazam rendbe

vetelere botsassanak be, amikor az Úr haborodását irhatom mind-
azáltal nyilván tapasztalom a' szenvedésben Istennek eö Naganál nagy ke-
gelmét lenni, mellyet az Úr mai eö Naga levelebül magais eszre vehet.”⁴¹

A kezdeti, kimondhatatlan fájdalom az isteni gondviselés lelki flastro-
ma alatt sajgássá tompul, s így – bár levélstílusban addig ritkán elért
magaslatokon jár – a tőle megszokott, józan, racionális hangra hama-
rosan visszatál, s a temetéssel kapcsolatos gyakorlati utasításokra tér át.
Legvégül pedig, a számonkérés leveleiben ironikus fekete humora is
jelentkezik: „Be elvétetted-é, vagy mi a veszélyt irsz, hogy 20 vég fekete
posztót vettetek, talám az utat is posztóval terítették be a Háztol fogva
a Temetőig?” – feddi a temetési pompában pazarló József fiát.⁴²

Hátramaradó napjaiban – melyek számát bizonyára megrövidítették
a felesége halála s a haza nem mehetés kiváltotta pszichikai folyama-
tok – írt levelei már egy magát ugyan meg nem tagadó, de lelkileg
összetört öregember portréját vetítik elénk. A „praefectuskodáson”,
József fia és Teleki Sándor gazdasági irányításán kívül az Erdélyben
maradottak – családtagok, egyházi és világi tisztviselők – közömbös-
sége, hozzá nem értése feletti dohogás jelenti a kapcsolatot hazájával.

Bécsi környezete is megkeseríti végnapjait, de erről leveleiben csak
elvéve, bátortalanul tesz említést – a tény viszont kitűnően jellemzi
Bethlen hatalmának és erejének hanyatlását. Ezúttal ismét Tarczali Zsig-
mond leveleit kell tanúztatnunk a teljesebb tájékozódás végett.

Az agg Bethlen Miklóst szakácsa, Szaplonezai István tartja megfélemlítve a karmai között. Szaplonezai – katolizálván! – minden bizonnal
császári szolgálatban állt, és feladata a Bethlen körüli kémkedés lehetett.
Csak így végezhetette bűnös üzelmeit. Bethlen aláírását hamisítja,
kölcönt vesz fel a nevére – teheti, hiszen Bethlen levelei az ő kezén
fordulnak meg, végrendeletét is ismeri, neki mondta tollba Bethlen.
Tarczalit – azzal fenyegetve, hogy megöli, ha még egyszer Bethlen
Miklós közelében látja – sikerül távol tartania, és „hamis ragalmazó
nyelvedésekkel engem az vr mellett el tudván fogattak be helyettem
szállásra az vr mellett lévő szobában nyilván valo kurvakot és azokkal
kereskednek ház bért tüllök vévén.”⁴³ Döbbenetes és egyben tragiko-
mikus ez az ellentét, mely szintén Bethlen megfélemlítéséről árulkodik:
míg szállása egyik szobájában a vén rab Bethlen Miklós naponként hálát
ad Istennek, hogy nem fertéztette meg magát, addig másik szobájában
bordélyt rendez be Szaplonezai!

Tarczali állításának igazságáról egyébként maga Bethlen győz meg,
amikor egy kényes levele utóiratában jelzi, hogy „Ketelen Szaplonezai

miat adtam ezt Tarczalihoz, hogj ell küldgje. A valasztis Tarczalihoz kel dirigálni.”⁴⁴ S csak akkor meri megírni az otthoniaknak, hogy „En eő kgyme, Szaplontzai Szolgám, Coquam miatt szenvedtem 2. esztendő-től fogva annyit, bizony Ezer Tallérért fel nem vettem volna kit az Isten tud”, mikor Szaplonczeit már négy hónapja nem is látta.⁴⁵

A Bethlen Miklós halálát követő eseményekről, a bécsi temetésről, illetve a test hazaviteléről és erdélyi örök nyugalomba helyezéséről az utókor egymásnak ellentmondóan nyilatkozott. A legvalószínűbb az, hogy a Scipióként hazáját hamvaira sem érdemesítő s az utókor kegyeletteljes elégtételével otthon pompásan eltemetett Bethlen-kép egyaránt az írói vágyak kivetítése. Ma már sem hazaviteléről, sem bécsi temetkezési helyéről nincs kézzelfogható bizonyítékunk. De az bizonyos, hogy Erdély exkancellárjának még legutolsó levelei, végrendelete, intézkedései is arról tanúskodnak, hogy élni vagy halni, de haza készült. Tarczali Zsigmond leveleiből, híradásaiból – az eltemettetés körülményei mellett – pedig az tűnik ki legalább annyira világosan, hogy Bécs mindent elkövetett Bethlen ott-tartására. Élve vagy holtan, de Bécsben. Jóllehet a Bethlen-párt – ha létezett volna valaha –, vezetője másfél évtizedes meghurcoltatása után, széthullott volna, s a hetvenöt éves Bethlen Miklós sem jelenthetett már aktív politikai tényezőt, neve még mindig fényesen csillogott, s hazatérése az ártatlanság diadala lehetett volna.

Az alábbiakban Bethlen ügyvivőjének, Tarczali Zsigmondnak leveleiből idézem a Bethlen Miklós halálára, temetésére, írásainak visszaszerzésére vonatkozó részleteket. A címzett Bethlen József.⁴⁶

1716. október 28. „Szomorúan írhatom Nagodnak, a mi jó Urunk, Nagod édes Attya el múlt Tsötörtökön kezdvén rosszsatskán lenni, hirtelen tegnpra viradolag el nehezedék, és edgy nehányszori vér hányása után, udgyan tegnap 11. és 12. dellyesti óra között, szép tsendes halállal, sok szenvedesinek véget vetvén e Világból ki múlték: Isten nyugossa meg.

Meg itilheti Nagod, mennyi bajom légyen és ide s tova való futkosásom. Az Excelsum Consilium Bellicum tegnap minden írásit a^o szeginy Urnak el petsetelteté s el vitete, mellyeknek ki adattatasokért Nagodnak Instalni kell: Költsége sem maradt szeginynek több 94. forintyánál (a mit Nagy Miklósi Uram hozott vólt Szaplonczaiekra, kik haláláig szomorították, költötte szeginy). Abbúl tsinaltattam Diófa koporsót és ahöz való vánkosokat, szemfedelet mind tiszta gyótsbúl, Dolmántis tsinaltattam a M. Herczeg Aszszony [II. Apafi Mihályné Bethlen Kata], és a^o T. Cancellaria teczésébül, fekete kamukábul, és idgy ma estvére bé tészem a^o koporsóban, továbbra.

Szeginynek nagy kívánsága vólt, és sokszor mondotta, ha meg hal, s meg engedik, a Testét haza külgyem, és az üdvezült Aszszony melle temessék, idgy tetik a^o M. Herczeg Aszszonnak és a Cancellarianakis. de ebben illy difficultások vannak.

1. Engedike még haza vitelet? a mellyet az *Magyarországi* Cancellaria által kerek de még *Resolution* *lesz*. Ha még *Nagod* jűe, vadgj küld embert, vadgj itt *fogadják* e *Uram* mert Miklosi Uram tsak maga arra elégtelen.
2. Míg a Nagod tudositását vészem, s készitem az *utra*. *addig* *de* *tart-* sam a' Testet.
3. Költségem nintsen, a le vitele peng könnyen fel telik 300 fl. én *udgjan* kerek, de nem tudom adnake a Camaraúf?

Ha pedig a levitelet meg nem engedik (mellyet udgjan nem reméllek) vagj Nagod udgj parantsollya, Isten hirevel én itt tisztességesen el temettetem, a T. Cancellaria és M. Herczeg Aszszony assistentiajokkal."

1716. november 21. „Vettem alázatosan Nagod méltóságos levelét de 10. currentis, látom nehezen esett Nagodnak a' Néhai Úr Testének itt lött el temettetése, Szeginynek haza vitettetése bizony nékemis inkább tettett volna, De edes Nagos Uram, mit lehetett egyebet tennem, midön az eő Felsege maga Parantsolattyát meg értettem, aszt változtathatni nagy bizontalanság, annyival inkább hogy senki hozzá sem akart szólni, addig peng tartani míg Nagod, vadgj Nagtok Instantiaja fel érkezett volna, abba mód nem vólt, mert Házánal senki nem szenvedte volna, Criptában sem tették volna bé a Templomokban, propter Religionem edgy szóval, minthogy le vitetése denegaltatott, e másként nem lehetett; Isten nyugossa meg; Szeginynek memoriajara ha Nagtok akarja lehet Epitaphiumot metzetzni, és a' Földetis a holot fekszik a Praelatustul meg Arendalni, másként 9. 10. esztendők után, midön osztán a koporso el senyved, a' földnek szük volta miat affele meg nem Arendált Sirokat fel szoktanak hanni; azért más Vallásunkon lévő nagy emberekis, kik itt el temettetnek, vadgj udgjan meg veszik, vadgj idgj meg Arendallyák a' földet, és affelett erigáltatnak magoknak Monumentumot.

A Néhai Urnak Irási ki adásaért, Nagod nevével már Instalni fogok az Excelsum Bellicumnak, és midöre ki adgyák, Ngdt tudositom..."

1716. november 28. „A Néhai Úr Irásinak ki adásáért, tegnap elözt adtam Instantiat Fel. Eugenius Herczegnek, mihelyt Resolutioni lesz, és ki szerezhetem Nagodat tudositom, egyéb Portékatskairul peng Szeginynek tudom Nagy Miklos Uram eddig Ngdat informálta, én kezemben semmit nem vehettem." [...] „...ezen kívül két helyere maradt ados a Néhai Úr 25. Rhenes forintokkal, mellyekertis gyakorta molestaltatom. Temetésere a Szeginy úrnak sok alázatos Instantiaimra attak 160 forintot: de azzal nem érvén kellett addalnom 25. forintot, és idgy azon költségtilis noha nehezen lehetet, Nagodat meg mentettem."

1716. december 30. „A Néhai Mlt. Úr Irásit ez napokban revidealylyak és minyárt kezemben adgja az Excelsum Bellicum."

1717. január 13. „A Szeginy Úr Irásit én kérem interim mitsoda difficultások intervenialtak az Úr Szent Kereszti Uram Nagodat informálhattya."

1717. január 23. „Az néhai Mltos. Úr Irási ki adasaban difficultás interveniált, ászt mondgyák addig ki nem lehet adni, míg accurate nem examináltak supponaltatvan azok köszt lenni ollyaknak, a` mellyek contra Religionem Catholicam et Statum Publicum vólnának: Ezeket ki movealta én jól tudom, lássák mire mennek, nadgj vadra údgj hiszem nem kapnak, en tovabrais urgealom, de igen jó vólna ha Nagodis égj Memorialist Íratna eö Felségének és Szép Levelet Princz Eugeniusnak, Instalván azért, hogj azon Irásokat nominanter adgyák az én kezemben ezen Irásokat az Úr Szent Kereszti Uram tudna jól concipialni ha Nagod requiraltatná...”

1717. március 13. „Az néhai Méltós. Úr Sírja meg vételeirül, es az Epitaphiumrül beszéllek elsöben a kikkel illik, és az után Nagodat volta-képpen tudósítóm. Szeginynek Irásit már meg hanták s Censuraltak, ez napokban el válik, mit tartanak meg, és mit adnak ki közziüle... Szaplonczai akar mennyit irjon, de hidgye Nagod, és választ se tégyen Ngd, hamis es tsalard ember ez, hazugságával bubán ejthetne Nagod; most udgy hiszem nem sokra meg talállya helyyet, a mikben mondgyák egyelítette magát. Szeginy Úr, akasztófát jövendölt volt neki.”

1717. március 20. „Látom gonosz Szaplonczai igazán írja Nagod hazúg levelet, jól atta Isten hogy tömlöczben volt a Szeginy Úr halálakor, mert tudom jobbanis meg háborította vólna, egy szóval hazud mindenekben. A néhai Urtul hallottam ök vólnának adosok, nem eö Naga nekik, egyéb adossági penig már meg vannak a Szeginy Úrnak fizetve, hamissan kóldul: Szerentsetlenségének oka maga veszett erköltse mellyet istentelenül fog arra a jámbor Miklóstra. Nagod neki semmi választ ne tegyen akar mennyit irjon Nagodnak, mert perniciosus ember. A melly Irásit a Szeginy Úrnak el lopta, hazud, mert kezében nintsenek, ki atta még akkor a Papoknak, és már vissza sem adnák neki, mert azokis meg útálták, ártalmoktul penig semmit ne félyen Nagod.”

1717. április 17. „Az üdvezült Úr Irási közöt noha nem remellem, de igaz udgy tartok magamis hogy valami interpraetatióra valót ne tallalyanak, azertis procedalok velle ollyan tsendesen, de bizza rám Nagod mert bizony Consolatiojat nem kárát munkálodom.”

1717. szeptember 1. „A Néhai Úr Irási ki kéréséhez már enis bátrabban szóllok, mert meg vallom eddig tartózkodtam, félvén ne tallallyának köszté valami offensiojokra való matériát, a` melly az Ispánság dolgátis impediálhatta vólna.” [...] „Akarám errülis Nagodat alázatosan tudósítanom. Én a Papokkal, kiknek Jurisdictionok alát vagyon az a` Föld, melyben az üdvezült Úr Teste fekszik beszéltem, és idgy Informáltanak, eök, ott, azért a 75. forintért, mellyet a` temetéskor nekik attam, a` Testet meg hadgják 7. esztendeig, senkit oda, a` helyre nem temetnek, ha penig az alát Nagod azon földet örökösön meg akarja venni, és in perpetuam memóriám Epitaphiumot felette tsináltatni, az Epitaphiumon kívül, kérnek tsak a` földért 450. Rhenes forintokat mert ászt mongják,

néki az a' föld in perpetuum többet nem importál, mivel egyszer el adva lévén, azon helyre soha senkit nem temethetnek, hanem ha valaki a' Méltós. Familiabúl itt találna meg halni. Ha penig Nagod udgy akarná meg arendalni, hogj 30. vágj 40. esztendeig senkit azon helyre ne temesenek, míg az üdvezült Urnak Tsontyais porrá lészen, azis fel telik 150. forintban, azomban Epitaphiumot e szerint nem engednek erigalni."

1717. október 16. „A Néhai Úr Irásinak egyik részét már ki atták, mellyek köszt van Bibliája, és Soltaros Könyveis, ott találtam ezen Testamentumatis, és accludáltam, lássa Nagod mit tselekszik véllé.

Több manuscriptumit melly sok könyvekbül áll ben tartották ásztt állítván hogy a' Catholica Religio ellen vólna, azért Censuralni kell a' Viris Theologis, kiknekis fizetnünk kell, et si voto illorum nihil contra Cath. Religionem Sapere reperientur, azokatis ki adgyák, én rá tsak ásztt feleltem: Meg irom Nagodnak és a mit parantsol a tévő lészék. A ki adotakértis kellet adnom fl. 3. mivel lég kisseb dologis itt, költség nélküül végben nem mégyen."

1718. augusztus 27. „Szaploneczai István, (ki miat a Szeginy Úr tsendesen meg sem halhata) innen elabalt, és a mint mondgyak Erdélybe bé memt..."

JEGYZETEK

- 1 Igazolja ezt *Önéletírásában* is: „mert én ugyan ab anno 1703. Szebenbe menetelemtől fogva való üdöt nem tarthatom napjaimnak, hanem keserűség és halál éjszakájának.” BETHLEN Miklós *Önéletírása*, kiad. V. WINDISCH Éva, bev. tan. TOLNAI GÁBOR, Bp., 1955, I, 241.
- 2 *Uo.*, II, 131.
- 3 Lelőhelye: Haus- Hof- und Staatsarchiv, Bécs. Hungarica 365. fasc. A per szövevényes folyamatának legalaposabb áttekintését l. JUHÁSZ István, *Bethlen Miklós politikai pere*, in *Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve*, 1944, Kolozsvár, 1945.
- 4 BETHLEN Miklós *Levelei*, összegyűjt., sajtó alá rend., bev. tan. és tárgyi jegyzetek JANKOVICS József, Bp., 1987 (Régi Magyar Próza Emlékek, 6/1-2), 546. sz. levél.
- 5 *Uo.*, 550-554. sz. levelek.
- 6 *Uo.*, 555. sz. levél.
- 7 A tanulmány első megjelenésekor a Wesselényi István naplójának kéziratáról készült mikrofilmet használtam. A szöveg azóta megjelent modern átirásban, azonban olvasati bizonytalanságok-eltérések miatt saját olvasatomban közlöm. Vö. még: WESSELÉNYI István, *Sanyarú világ, Napló 1703-1708*, I-II. köt., közléstesi MAGYARI András, Bukarest, 1983-1985, I, 112.
- 8 *Uo.*, I, 114-115.
- 9 *Uo.*, I, 207.
- 10 *Uo.*, I, 434-435.
- 11 *Uo.*, 457.
- 12 *Uo.*, I, 475, 488.

- 13 *Uo.*, 505.
- 14 *Uo.*, I, 541.
- 15 *Uo.*, I, 542–543.
- 16 Kriegsarchiv, Bécs, Alté Feldakten. Másolatáért Esze Tamásnak mondok köszönetét.
- 17 *Uo.* Másolatát szintén Esze Tamásnak köszönhetem. Feltehetőleg e beadványra volt válasz I. József császár alábbi intézkedése:
 JOSEPHUS Divina Favente Clementia Electus Romanorum Imperator Semper Augustus, ac Germaniae, Hungariáé, Bohemiaeque REX.
 Illustres, Spectabiles, Magnifici, Generosi, Egregii, Prudentes, ac Circumspecti, Fideles Sincere Nobis dilecti! Posteaquam ad demissas, et iteratas Generosae Comitissae Júliáé natae Rhedei preces, quibus diutinam passionem, durumque Mariti Sui, Spectabilis ac Magnifici Comitis Nicolai de Bethlen, Captivitatem, incessanter Nobis remonstrabat; benignè resolvimus, mandavimusque Egregio Fideli Nobis dilecto Gottefrido Hönisch, Regiminis Peditatiis Nostri Pálffiani Vice Colonello, ut ipse, dicti Comitis duram Captivitatem (provisa tamen de Persona ejus sufficienti securitate:) eo modo leniret: ne ejus occasione, de jactura sanitatis justa ansa conqverendi ei supersit; Imo etiam dictae Conjugis et Pastoris Religionis Suae accessum quoque, in praesentia ad id ordinandi Officialis Nostri, admittendum esse, Clementer concessimus; quoad Generáli Nostro Armorum Praefecto, Fideli Nobis dilecto, Spectabili et Magnifico Joanni Ludovico Rabutin, Comiti de Bussi, se aperuerit commoditas, eundem Comitem Nicolaum de Bethlen, cum securitate ad Aulam Nostram mittendi. Qvod licet praefatum Vice Colonellum Nostrum pro debito suo execututum nulli dubitemus; Nihilominus, Vobis etiam significandum esse duximus, quo Vos quoque quantum partium Vestrarum erit, curetis: ut dictum benignum mandatum Nostrum, effectum suum sortiatur. Qvi in reliquo Vobis Gratia Nostra Caesareo-Regia semper benigni propensi manemus. Datum in Civitate Nostra Viennae Austriae, Die Vigesima Mensis Octobris, Anno Domini Millesimo, Septingentesimo Sexto. Regnorum Nostrorum Romani Decimo Sexto, Hungarici Decimo nono, Bohemici verò Secundo.
 Josephus (Országos Levéltár F 46, 1706/161.)
- 18 WESSELÉNYI István, *i. m.*, II, 13.
- 19 Wesselényi István naplójának a *Rákóczi tükö*rben kiadott részletei, vál. és szerk. KÖPECZI Béla és R.VÁRKONYI Ágnes, Bp., 1973., I, 269.
- 20 *Uo.*, 271.; WESSELÉNYI, *i. m.*, II, 23.
- 21 *Uo.*, 272.; WESSELÉNYI, *i. m.*, II, 24.
- 22 *Uo.*, 273.; WESSELÉNYI, *i. m.*, II, 25.
- 23 *Uo.*, 279.; WESSELÉNYI, *i. m.*, II, 44.
- 24 OL Rákóczi-szabadságharc lt. Fasc. I. A. 22. A levél másolatáért Esze Tamást illeti köszönet.
- 25 *Uo.*, Irregistrata.
- 26 Tarczali Zsigmond Teleki Sándorhoz írt leveleinek jelzete: OL P 658, 26. cs. 3491/1/1–115.
- 27 BETHLEN Miklós *Önéletírása*, II, 151.
- 28 BETHLEN Miklós *Levelei*, 561. sz. levél.
- 29 *Uo.*, 578. sz. levél.
- 30 *Uo.*, 594. sz. levél.
- 31 *Uo.*, 596. sz. levél.

- 32 Ifjú Pápai Páriz Ferenc leveleinek jelzete: OL P 658. 12. cs. Külföldön tanulók levelei.
- 33 GERGELY Pál, *Pápai Páriz-album az Akadémia kéziratárában*, Magyar Tudomány, 1961.
- 34 PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *Békességet magamnak, másoknak*, bev. tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi NAGY Géza, Bukarest, 1977.
- 35 BETHLEN Miklós *Önéletírása*, I, 402–403.
- 36 Reverzálásának szövegét l. BETHLEN Miklós *Levelei, i. m.*, a 652. sz. levélben.
- 37 Tarczali levelének jelzete a 26. sz. jegyzetben.
- 38 BETHLEN Miklós *Imádságoskönyve* in BETHLEN Miklós *Önéletírása*, II, 233.
- 39 *Uo.*, II, 196.
- 40 BETHLEN Miklós *Levelei*, 684. sz. levél.
- 41 L. a 26. sz. jegyzetet.
- 42 BETHLEN Miklós *Levelei*, 696. sz. levél.
- 43 Hogy nem túloz Tarczali, arról legmegbízhatóbban Szaploneczainak az a fennmaradt levele tájékoztat, amelyben halálosan megfenyegeti Tarczalit; s amely egyben arra is fényt vet, hogy Bethlen Miklósnak ekkor már semmi tekintélye nem volt előtte.
- Édes Tarczali Uram!

En pedig protestalok hogy ha kglđ mostánság mi hozzánk jő egy átállásban pár Pistollyal jűjjon, mert a dolog mivelünk jól nem lészen, azért jobb edgymás köszt simulate meg békélnünk; észť en kglmednek bona fide irom, hogy idgy légyen, mert külömben roszzsul járunk mind ketten, mert én tartozom hogy az én Feleségemet meg segítsem, azért kérem kglđet ha kglmed élni akar, észť az edgy hetet várja el, és mi hozzánk ne jűjjon &c. külömben bizonynyal irom kglmednek hogy halál következik bellőle; Interim észť az orrára rojja fel kglmed, hogy ászt monda kglmed ma hogy ki hányat bennünket, meg látom én ászt hogy mellyik Bethlen Miklós es Tarczali Sigmond meri ászt fel tenni és vigyázzon kglmed mit tsinálok én ebből mert én észť el nem felejttem. &c

Szaploneczy István

Summa summarum pedig hogy kglmed ide ne jűjjon valamig én meg nem mondom, mert Isten tellyes Szent Háromság údgy segillyen vadgy én, vadgy kglmed de eből jár valamellyik &c. Die. 8. Julý. 1716. (OL B 2, 42/1716.)

- 44 BETHLEN Miklós *Levelei*, 682. sz. levél.
- 45 *Uo.*, 697. sz. levél.
- 46 E Tarczali-levelek mindegyike Bethlen József iratai között található. (OL P 1953)

